

Noten bij de brochure ‘De rijke man en de arme Lazarus’ van Peter van ’t Riet – Folianti-reeks 36 – Zwolle 2015

- ¹ Jezus’ eerste grote toespraak bij Lukas (6:20 e.v.) is geen “Bergrede” zoals bij Matteüs (5:1 e.v.), maar een “Veldrede” (zie: Van ’t Riet, 2010, par. 4.2).
- ² Dit verhaal is in diverse Bijbelvertalingen bekend als “De rijke jongeling”. Dat opschrift is bij Markus en Lukas merkwaardig, omdat zij de man nergens een “jonge man” of “jongeling” noemen. Het opschrift is – als gevolg van harmoniserend Bijbellezend – ontleend aan het parallelverhaal bij Matteüs (19:16-26). Daar wordt wel het woord “jonge man” (Grieks *neaniskos*) gebruikt. Lukas (18:18-27) noemt de man echter een “bestuurder” (Grieks: *archoon*).
- ³ In *Lukas de Jood* heb ik laten zien dat we eigenlijk niet weten wie de auteur is geweest (Van ’t Riet, 2009, hoofdstuk 1). Desondanks blijf ik hem voor het gemak ‘Lukas’ noemen.
- ⁴ Zie mijn boek *Lukas versus Matteüs* (Van ’t Riet, 2005).
- ⁵ Jeremias, 1970, p. 182.
- ⁶ De onderbouwing van deze paragraaf kan men vinden in mijn eerdere publicaties: *Lukas de Jood* (Van ’t Riet, 2009, hoofdstuk 9); *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus* (Van ’t Riet, 1996, hoofdstuk 23 t/m 26); *Joodse groepen in de tijd van Jezus* (Van ’t Riet, 2009).
- ⁷ Klausner, 1952, p. 291 e.v.
- ⁸ Bickerman (1962, passim): de kwestie is niet óf sommige joodse groepen in de 1^e eeuw CJ wel of niet door het hellenisme beïnvloed werden, maar de mate waarin zij dat werden.
- ⁹ bT Ketoebot 50a.
- ¹⁰ Schlatter (1960, p. 375): “Kein anderer Vorwurf fällt auf den Reichen. Er wird nicht etwa als Wucherer oder Schinder seiner Arbeiter u. dgl. beschrieben.” Zie ook: Rengstorff, 1969, p. 193.
- ¹¹ Jeremias, 1970, p. 182; Rienecker, 1972, p. 393.
- ¹² Hauck, 1934, p. 209; Grundmann, 1971, p. 327.
- ¹³ Jeremias, 1970, p. 182, nt. 4.
- ¹⁴ Hauck, 1934, p. 209; Rienecker, 1972, p. 213.
- ¹⁵ Grundmann, 1971, p. 327.
- ¹⁶ Rienecker, 1972, p. 393.
- ¹⁷ Verg. Leaney, 1971, p. 225.
- ¹⁸ Klausner, 1952, p. 262.
- ¹⁹ Hauck, 1934, p. 209; Rienecker, 1950, p. 213.
- ²⁰ Hauck, 1934, p. 209.
- ²¹ Vertaling uit het Engels, zie: Clarke, 1973, p. 22. Dat het om uitspraken van rijken gaat, blijkt in vers 2:10, waar uit de mond van dezelfde gefingeerde sprekers een bespotting van de armen volgt.
- ²² Hemelsoet & Monshouwer (1997, p. 187) vertalen met ‘dagelijks stralend’ en zeggen daarover: “Dit wil niet zeggen dat hij elke dag feestviert, maar juist dat zijn dagelijkse maaltijden die van anderen in de schaduw stellen.”
- ²³ B.H.W., Onder: Herodes 3.
- ²⁴ In de rabbijnse exegese is dit een verbinding door woordanalogie (*gêzeerah sjawah*).
- ²⁵ Bijv. de Statenvertaling en de NBG-1951.
- ²⁶ Zie mijn boek *Joodse humor* (Van ’t Riet, 2014, p. 59).
- ²⁷ Het boek wordt veelal gedateerd rond 100 vCJ (Clarke, 1973, p. 2).

- 28 Nielsen, 1983, p. 84; Mulder, 1988, p. 87; Van 't Riet, 1996, p. 278. Rienecker (1972, p. 394) vermeldt dat de naam in verband is te brengen met het Hebreeuwse *lo-eezèr*, wat “zonder hulp” betekent. De naam zou dan een dubbele bodem hebben. M.i. is dat voor de uitleg van de gelijkenis van weinig belang.
- 29 Levine & Brettler (2011, p. 135): “Lazarus’s moral character is ignored.”
- 30 Zie mijn *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus* (Van 't Riet, 1996, passim).
- 31 Schniewind, 1958, passim. Dat wil overigens niet zeggen dat het vierde evangelie in Lukas’ tijd al in haar huidige schriftelijke vorm in omloop was. Alle verhalen over Jezus en zijn leerlingen hebben eerst een mondeling leven geleid alvorens er boeken van werden gemaakt.
- 32 Leaney, 1971, p. 225.
- 33 Hauck, 1934, p. 210.
- 34 Eenzelfde literaire aanpak past Lukas om polemische redenen toe in de Handelingen der Apostelen. Daarin heeft hij de brieven van Paulus geheel verzwegen, omdat hij het met de inhoud ervan niet eens was (zie mijn boek *De levensloop van Paulus* : Van 't Riet, 2012, p. 11, 87 e.v.).
- 35 Geldenhuys, 1950, p. 428. Rienecker (1972, p. 394) noemt Matteüs 8:6 en 16; Markus 7:30.
- 36 Jeremias, 1970, p. 183; Grundmann, 1971, p. 327.
- 37 Hauck, 1934, p. 209; Geldenhuys, 1950, p. 428.
- 38 Hauck, 1934, p. 209; Klostermann, 1975, p. 167.
- 39 Jeremias, 1970, p. 183.
- 40 Nielsen, 1983, p. 84; Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 187.
- 41 Jeremias, 1970, p. 183; Nielsen, 1983, p. 84.
- 42 Grundmann, 1971, p. 327; Bouwman, 1976, p. 266.
- 43 Het opschrift in de Canisiusvertaling luidt bijvoorbeeld: “Lazarus en de rijke vrek” (Bouwman, 1976, p. 265).
- 44 Jeremias, 1970, p. 183.
- 45 Nielsen, 1983, p. 84-85.
- 46 Zie ook 1 Henoch 89:42 e.v.
- 47 Bijv. Grundmann, 1971, p. 327.
- 48 Verg. Schlatter, 1960, p. 375; Grundmann, 1971, p. 327.
- 49 Zie ook: Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 187.
- 50 Rengstorf, 1969, p. 193.
- 51 “Abrahams schoot” is een uitdrukking die regelmatig voorkomt in joodse literatuur (Klausner, 1952, p. 522). Bij het feit dat geen begrafenis wordt vermeld, merken Hemelsoet & Monshouwer (1997, p. 189) op: “Zo wordt Lazarus meteen in de rij gezet met Henoch, Mozes en Elia, de drie figuren uit Tenach van wie geen graf te vinden is, omdat God hen wegnam, resp. zelf heeft begraven (Genesis 5:24; Deuteronomium 34:6; 2 Koningen 2:1 en 16 [geen woordelijke overeenstemming]).” Mijns inziens is dit niet van toepassing. In de eerste plaats is Lazarus hier een figuur in een gelijkenis en in de tweede plaats wordt hij in de schoot gedragen van iemand (Abraham) die wel begraven is.
- 52 Zie de bespreking van deze thematiek in mijn boek *De filosofie van het Scheppingsverhaal* (Van 't Riet, 2008, p. 206 e.v.).
- 53 bT Nidda 16b.
- 54 Strack-Billerbeck II, 1969, p. 225.
- 55 Strack-Billerbeck II, 1969, p. 225. Mulder, 1988, p. 87.
- 56 Levine & Brettler (2011, p. 135) merken fijntjes op: “Salvation in the Gospel of Luke is not contingent upon Jesus’ sacrificial death.”

-
- 57 Leaney, 1971, p. 226; Jeremias, 1970, p. 183; Grundmann, 1971, p. 328; Danker, 1976, p. 176. Geldenhuys, 1950, p. 428, is het hier niet mee eens.
- 58 Van 't Riet, 1996, p. 75 e.v.
- 59 Van 't Riet, 1996, p. 332.
- 60 Van 't Riet, 2009.
- 61 Caird, 1963/1971, p. 191-192. Voor de opvatting van Danker (1976, p. 175, 177) dat de rijke een Farizeeër was, ontbreekt elke grond.
- 62 Verg. Grundmann, 1971, p. 328; Klostermann, 1975, p. 168.
- 63 In de Septuagint wordt het woord *hades* 61 keer gebruikt om het Hebreeuwse woord *sjêool* aan te duiden (Geldenhuys, 1950, p. 429).
- 64 Zie NBV-2004.
- 65 Zie ook: Clarke, 1973, p. 106.
- 66 Russell, 1982, p. 81.
- 67 B.H.W., onder: Dodenrijk 3; Russell, 1982, p. 81.
- 68 Zie het begin van het apocalyptische boek 1 Henoch.
- 69 Zie de Engelse 1 Henochvertaling in: Charles, 1973, Vol. II, p. 188 e.v.
- 70 Charles (1973, Vol. II, p. 164) over 1 Henoch.
- 71 Russell, 1982, p. 83.
- 72 Ook de apocalyptiek van Bijbelboeken als Daniël en Openbaring heeft betrekking op actuele geopolitieke gebeurtenissen zoals de Syrisch-Seleucidische onderdrukking (2^e eeuw vCJ) resp. de Romeinse overheersing (1^e eeuw CJ) van het land Israël.
- 73 Klostermann (1975, p. 169): “Dass es überhaupt ein Jenseits gibt. Zur Sache Platon Rep. X 614d.”
- 74 In de exegetische literatuur wordt veel gespeculeerd over het beeld van het dodenrijk dat achter deze gelijkenis van Lukas zou zitten. Daarbij wordt vooral gewezen naar de apocalyptische literatuur. Omdat er in ons verhaal geen sprake is van een goddelijk Laatste Oordeel (Hauck, 1934, p. 209), gaat men ervan uit dat het dodenrijk hier een soort tussentoestand is tussen iemands dood en het Laatste Oordeel (Grundmann, 1971, p. 328; Leaney, 1971, p. 285-286; Klostermann, 1975, p. 168-169). Mijns inziens hebben dergelijke metafysische beschouwingen weinig meerwaarde voor het verstaan van onze gelijkenis.
- 75 Harting, 1888, p. 83.
- 76 Jeremias, 1970, p. 184; Leaney, 1971, p. 226.
- 77 Levine & Brettler, 2011, p. 135.
- 78 De opmerking van Thompson (1972, p. 215) over de verzen 19-21 dat “there is no indication that the two had ever met” is nogal opmerkelijk.
- 79 Klostermann (1975, p. 169) wijst verder op pT Chagiga 2, 77d, 38 “wo dem gestorbenen Guten keine Leichenfeier zuteil wurde, wohl aber dem Bösen — ein Rabbi sieht später beide im Traum: der Gute lustwandelt in Gärten, in Paradiesen und an Wasserquellen, der Böse streckt vom Ufer seine Zunge nach dem Strom aus; er wollte ihn erreichen, aber er erreichte ihn nicht (= Tantalusqualen).”
- 80 Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 189.
- 81 Zie bijv. de eerste strofe van het Achttiengebied (Van der Sluis e.a., 1978, p. 14).
- 82 Nielsen, 1983, p. 86.
- 83 Nielsen, 1983, p. 86.
- 84 Geldenhuys, 1950, p. 430.
- 85 Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 189.
- 86 Nielsen, 1983, p. 86.
- 87 Zie bijv. Hebreeën 11:29.

- ⁸⁸ Jeremias, 1970, p. 184-185.
- ⁸⁹ Hauck (1934, p. 210) en Klostermann (1975, p. 169) veronderstellen op grond van vijf + één = zes, dat de “ongelovige helft van Israël” bedoeld kan zijn. Grundmann (1971, p. 330) wijst dit – mijns inziens terecht – af, omdat de gelijkenis geen allegorische trekken zou vertonen.
- ⁹⁰ Leaney (1971, p. 226) zegt over dit gegeven: “Not necessarily a reference to historical persons; but the number may be correct for the brothers of Antipas surviving at the time of the composition of the story.” Waarbij hij ervan uitgaat dat het verhaal door Jezus zelf is bedacht in plaats van veel later door Lukas. De verwijzing van Hemelsoet & Monshouwer (1997, p. 189) naar de (eerste) zes zonen van David in 1 Kronieken 3 lijkt mij in dit verband geforceerd, te meer omdat er daarna nog 13 zonen worden genoemd.
- ⁹¹ B.H.W., onder: Herodes. Zijn halfbroers Antipater († 4 vCJ), Alexander († 7 vCJ) en Aristobulos († 7 vCJ) waren toen al door hun vader Herodes de Grote († 4 vCJ) vermoord. Zijn halfbroer Archelaos († 19 CJ) was in 30 CJ al overleden.
- ⁹² Dat onze gelijkenis hier de Farizeeën als tegenstander op het oog zou hebben, zodat zij de rijke als een van hen zouden herkennen (Rienecker, 1972, p. 397), is dus klinkklare onzin. Ook de opmerking van Leaney (1971, p. 226) dat Mozes en de profeten zijn: “The very authorities set aside by both Pharisees and Antipas” slaat wat betreft de Farizeeën nergens op.
- ⁹³ In *Lukas de Jood* (Van ’t Riet, 2009, par. 9.1) heb ik laten zien dat die verwantschap bij Lukas het grootst is met de farizese School van Hillel.
- ⁹⁴ Tenach zoals we die nu kennen werd in Lukas’ tijd (het einde van de 1^e eeuw CJ) door de rabbijnen vastgesteld, maar bestond al ver voor die tijd als gezaghebbende verzameling Bijbelboeken, op een paar na waarover die discussie toen werd beslecht.
- ⁹⁵ Vergelijk ook: Lukas 9:30 (Mozes en Elia = Tora en Profeten) en Lukas 16:16; 24:44.
- ⁹⁶ Zie ook: Jeremia 5:21; 7:24, 26; 11:8; 17:23; 25:4; 44:5.
- ⁹⁷ Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 189.
- ⁹⁸ Zie voor de opstanding van Jezus ook: Nielsen, 1983, p. 88; Hemelsoet & Monshouwer, 1997, p. 191.
- ⁹⁹ Christelijke exegeten zoeken de pointe van deze gelijkenis vaak in Lukas’ vermeende teleurstelling dat grote delen van het jodendom Jezus’ opstanding niet erkenden. Drury (1973, p. 162): “Words which Luke gives him are no doubt informed by bitter experience of the failure of the Jews to change on account of Christ’s resurrection.” Klostermann (1975, p. 170): “So könnte Lc dabei vielleicht auch an die Erfolglosigkeit der Auferweckung des Lazarus Jo 11 denken [...] eher aber an die christliche Erfahrung, dass die Juden an den auferstandenen Jesus nicht geglaubt haben (weil sie auch dem Alten Testament nicht glaubten, vgl. Jo 5 46?).” Schneider (2. Teil, 1977, p. 342): “Die Schlussverse 30 f. sind von Lukas gewiss rückblickend auf Jesu Auferstehung bezogen worden, die in weiten Teilen des Judentums keinen Glauben bewirkte.” Die vermeende teleurstelling is echter ontleend aan Paulus (bijv. Romeinen 11). Lukas daarentegen blijft zich tot het einde van de Handelingen in Rome beijveren om zijn mede-joden ervan te overtuigen dat Jezus heeft geleefd volgens Tora en Profeten.
- ¹⁰⁰ Verg. Rienecker (1972, p. 397): “Das Zeugnis der Schrift ist derart wichtig und vollgültig, dass es allein genügt, eine Bekehrung zu bewirken. Ein Wunderzeichen, das auf die Sinne wirkt, reicht bei weitem nicht an das aussergewöhnliche Zeugnis der Schrift.”
- ¹⁰¹ Hemelsoet & Monshouwer (1997, p. 191) vermelden verder: 3 Makkabeeën 4:20; 4 Makkabeeën 8:17, 26; 12:4 e.v.
- ¹⁰² Hemelsoet & Monshouwer (1997, p. 191) schrijven beeldend dat dat een vorm van “goddelijke omkoperij” zou zijn.